

بازمانده‌هایی از فرهنگ دوران جاهلی
در تمدن اسلامی

ادوارد وسترمارک

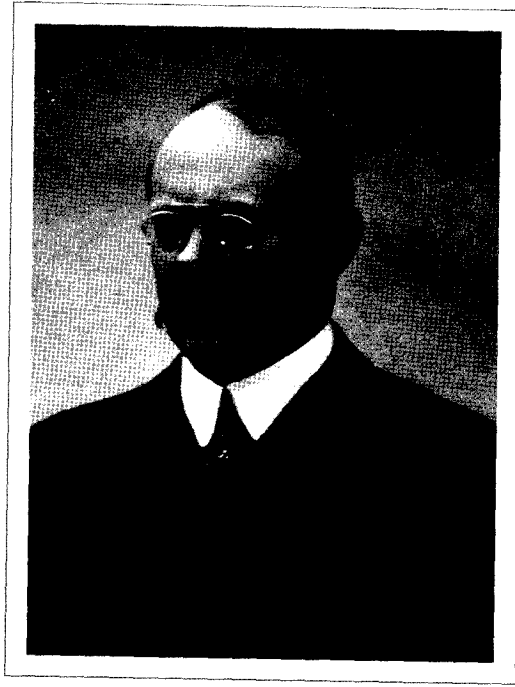
بازمانده‌هایی از فرهنگ دوران جاهلی در تمدن اسلامی

ترجمه و تعلیقات

علی بلوکباشی

ادوارد وسترمارک

۱۸۶۲ - ۱۹۳۹

فهرست

مقدمه مترجم ۱۱

الف. نویسنده و آثار او، ۱۱/ب. در شناخت اقوام بربر، ۱۵/خاستگاه نژادی و قومی بربرها، ۱۵/ویژگی‌های فرهنگی، ۱۹/پژوهش میدانی وسترمارک، ۲۰/بربرها و عرب‌ها، ۲۱/زبان بربری، ۲۲/دین و مذهب، ۲۴/سازمان‌های اجتماعی و سیاسی، ۲۷/منابع، ۳۰.

نظام آوانگاری و نشانه‌های قراردادی ۳۳

مقدمه ۳۷

بخش نخست

جن ۴۳

فطرت و اعمال جن، ۴۳-۴۶/تدابیرهای پیشگیرانه در برابر جنیان و درمان آسیب‌هایی که موجب شان جنیان هستند، ۴۶-۴۸/جن در خدمت انسان‌ها و اولیا، ۴۸-۵۰/خاستگاه باورها و اعمال مربوط به جن، ۵۰-۵۹/ارواح خاصی که عموماً از جماعت جن به شمار می‌آیند، ۵۹-۶۱.

بخش دوم چشم بد ۴۳

خصوصیات عمومی باور به چشم بد در مراکش، ۶۴-۶۶/ملاک‌های حفاظتی در برابر چشم بد، ۶۶-۹۵/پنجه و عدد پنج به مثابه افسون‌های ضد چشم بد، و طرح‌های برگرفته شده از آن‌ها، ۶۹-۸۰/تصویری از یک چشم، یا از یک جفت چشم و چیزهایی که به چشم شباهت می‌بزنند، مانند افسون‌های ضد چشم بد و طرح‌های برگرفته شده از آن‌ها، ۸۰-۸۸/افسون‌ها و طرح‌های همانند متداول در میان اقوام مدیترانه‌ای از دوران باستان تا کنون، ۸۸-۹۵/سرستون ایونایی، ۹۲-۹۵/اشاراتی عمومی در تأیید این نظر نویسنده که باور به چشم بد تأثیر ژرفی بر هنر تزیینی جهان اسلامی داشته است، ۹۵-۹۶/باور به چشم بد در میان اقوام سامی، آریایی‌ها، بربرها و اقوام دیگر عهد باستان، ۹۶-۹۸.

بخش سوم نفرین ۱۰۱

نفرین معمولی و بی‌قید و شرط، ۱۰۱-۱۰۵/لعنت یا سوگند مشروط به خود، ۱۰۵-۱۱۰/عار مغربی که متضمن انتقال نفرین مشروط به کسی به قصد مجبور کردن او برای برآوردن درخواستی است، ۱۱۰-۱۲۵/مهمان‌نوازی و محافظت از پناهجویان، ۱۱۳-۱۱۹/عاری که بر روی اولیای درگذشته عمل می‌کند، ۱۱۹-۱۲۴/حَقَّ حَرَم، ۱۲۲-۱۲۵/حقوق پیمان‌بستن، ۱۲۵-۱۲۸.

بخش چهارم

قداست: فراگیری آن ۱۳۱

قداست یا بَرَكَة (برکت) که اسناد داده می‌شود: به قرآن و ادای تکالیف پنج‌گانه عملی (ستون دین) در اسلام، ۱۳۱/به پیامبر، محمد (ص)،

۱۳۱/ به شریف‌ها، ۱۳۳/ به سلطان مراکش، ۱۳۳/ به کسبِ قداست از راه انتقال، ۱۳۳/ از راه جنگیدن با مسیحیان، ۱۳۴-۱۳۵/ از طریق زهد و سرسپردگی‌ها، ۱۳۵/ قداست که نسبت داده می‌شود: به کودکان خردسال، ۱۳۵/ به مردان سالخورده، ۱۳۶/ به عروس و داماد، ۱۳۶/ به ابلهان و دیوانگان، ۱۳۷/ به اماکن و اشیای مرتبط با اولیا یا تجسم بخش اولیا، و مرتبط با درختان، سنگ‌ها، صخره‌ها، کوه‌ها، چشمه‌ها و رودخانه‌ها، ۱۳۸-۱۴۳/ مرتبط با آب به طور کلی، ۱۴۳/ با دریا، ۱۴۳-۱۴۵/ با شمار بسیاری از حیوانات و برخی فرآورده‌های حیوانی، ۱۴۵-۱۵۲/ با بسیاری از انواع گیاهی، ۱۵۲-۱۵۵/ با خورشید و ماه، ۱۵۵-۱۶۰/ با آتش، ۱۶۰/ با برخی روزها و دوره‌ها، ۱۶۱/ با برخی نام‌ها، ۱۶۱/ با برخی اعداد، ۱۶۱/ قداست و امردنیوی، ۱۶۲.

بخش پنجم

قداست: مظاهر و حساسیت آن ۱۶۷

معجزاتی که اولیا نشان می‌دهند، ۱۶۷-۱۷۰/ اولیای حامی، ۱۷۰/ تأثیرات شگفت‌انگیزی که قداست از طریق تماس پدید می‌آورد، ۱۷۱/ شیوه‌های گوناگون کاربرد قداست، ۱۷۲-۱۷۴/ قداست با وجود منشأ کلی خیربودن، دارای تخمی از شر نیز هست، ۱۷۵/ آلوده شدن قداست در تماس با بی‌دینان، ۱۷۵/ خطرناک بودن زنان برای قداست، ۱۷۶-۱۷۸/ پدیداری اثراتی زیان‌آور در نتیجه تماس ناپاکی جنسی با قداست، ۱۷۸/ زیان دیدن یا از بین رفتن قداست: در اثر پلشتی نجاست، ۱۷۸/ در اثر شکم پُر، ۱۷۹/ در اثر هر نوع پلشتی بدن، ۱۷۹/ در اثر نفَس، ۱۷۹/ در اثر خون، ۱۸۰/ در اثر خلافتکاری، ۱۸۱/ در اثر تماس با زمین، ۱۸۲-۱۸۵/ حساسیت نسبت به اشخاص مقدّس، حیوانات، و اشیاء، خصوصاً نسبت به حیل‌گری‌های جادو، حملات جنون (جَنان)، و چشم بد، و همچنان نسبت به تأثیرات زیاد شخصیتی عموماً بی‌زیان، ۱۸۵-۱۸۷/ پُر از خطر بودن تماس قداست با قداست، ۱۸۷-۱۸۹/ تماس

آتش و قداست، ۱۸۹/ همانندگی میان قداست و ناپاکی، ۱۸۹/ اهمیت
گسترده حساسیت قداست به اثرات بیرونی، ۱۹۰.

بخش ششم

بازمانده‌هایی از فرهنگ بربر و رومی در آیین ۱۹۳

مناسک معمول سال نو، ۱۹۳/ مناسک آتش و آب در عاشورا، ۱۹۴-
۱۹۶/ تابوهای متنوع در محرم، ۱۹۶/ مناسک سوکواری، ۱۹۶/
جشنواره‌ها، ۱۹۷-۱۹۹/ جشنواره‌های مربوط به عید بزرگ (عید قربان)،
۱۹۹-۲۰۵/ خرده‌گیری از برخی نظریه‌ها درباره‌ی خاستگاه جشنواره‌های
شمال غربی آفریقا، ۲۰۵-۲۰۸/ ناشی شدن این جشنواره‌ها تا اندازه‌ای
از جشنواره‌های رومی، ۲۰۸-۲۱۱/ احتمال شمول این جشنواره‌ها بر
بقایایی از اعمال بربرهای عهد باستان، ۲۱۱-۲۱۵/ مناسک آتش و آب
در جشن میانه‌ی تابستان (جشن سن‌جان)، ۲۱۵/ خرده‌گیری از برخی
نظریه‌ها درباره‌ی مقاصد اصلی این مناسک، ۲۱۷-۲۲۳/ عقیده‌ی مؤلف
درباره‌ی منشأ گرفتن این مناسک در اصل از رسوم کهن بربرها، همان‌طور که
امروزه به مثابه وسیله‌ای برای تطهیر عمل می‌کنند، ۲۲۲.

تعلیقات مترجم ۲۲۷

کتاب‌شناسی ۴۱۱

کتاب‌شناسی تعلیقات ۴۲۳

واژه‌نامه ۴۳۳

نمایه ۴۴۷

مقدمه مترجم

الف. نویسنده و آثار او

* Edvard Alexander
Westermarck

ادوارد الکساندر وسترمارک* (۱۸۶۲-۱۹۳۹)، فیلسوف، جامعه‌شناس، انسان‌شناس و فولکلورشناس فنلاندی در هلسینگفورس فنلاند که امروزه هلسینکی نامیده می‌شود، به دنیا آمد. در ۱۸۹۰ از دانشگاه هلسینگفورس در فلسفه و جامعه‌شناسی درجهٔ دکتری گرفت و در همان سال به استادی جامعه‌شناسی آن دانشگاه منصوب شد. از ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۸ در مقام استادی فلسفهٔ اخلاق در همان دانشگاه تدریس می‌کرد. او از چند دانشگاه بزرگ و معروف اروپایی، از جمله دانشگاه‌های ابردین*، گلاسگو* و اوپسالا** درجهٔ افتخاری علمی و دکتری دریافت کرد.

* Aberdeen

* Glasgow ** Uppsala

وسترمارک از ۱۹۰۴ تا ۱۹۰۷ در دانشگاه لندن جامعه‌شناسی تدریس می‌کرد، و از ۱۹۰۷ تا ۱۹۳۰ هم منصب پروفیسوری جامعه‌شناسی آن دانشگاه را برعهده داشت. شاگردان نام‌آوری را در دانشگاه‌های مختلف اروپا تربیت کرد که در میان آن‌ها می‌توان از اندیشمندان برجستهٔ جهانی مانند برونیسلاو مالینوفسکی* در انسان‌شناسی، موریس گینزبرگ* و ویلر** در جامعه‌شناسی نام برد. مالینوفسکی زیر نظر وسترمارک در مدرسهٔ اقتصاد لندن در سال ۱۹۱۰

* Bronisław Malinowski

* Morris Ginsberg

** G. C. Weller

موفق به دریافت درجه تخصص در مردم‌شناسی شد. وسترمارک همزمان با کرسی جامعه‌شناسی در دانشگاه لندن، کرسی فلسفه اخلاقی و اجتماعی را هم در آکادمی ابو* در هلسینکی در دست داشت و در سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۱ این آکادمی را سرپرستی می‌کرد.

* Academy of Abo

وسترمارک از نخستین دانشمندان جامعه‌شناسی بود که به پژوهش‌های میدانی در کنار مطالعات تحقیقات کتابخانه‌ای روی آورد. او یک دوره سی‌ساله از عمر خود را در پژوهش‌های میدانی گذراند که نه سال از آن فقط در کشور مراکش گذشت. کار پژوهشی او در مراکش بیش‌تر در زمینه دین و عقاید و مناسک مذهبی و اعمال جادویی مردم مراکش، به‌ویژه مردم قبایل بربّر که جمعیت بزرگی از آن سرزمین را تشکیل می‌داد، متمرکز شده بود. ادوارد وسترمارک در پژوهش‌های میدانی خود کوشید تا به‌شماری از سنت‌های کهن قبیله‌ای و رفتارها و باورها و اعمال شرک‌آمیزی دست یابد که پس از ورود و گسترش اسلام در سرزمین‌های افریقایی و گرویدن افریقایی‌های کافر، به‌ویژه بربّر‌ها به اسلام، هنوز میان آن‌ها بازمانده، یا با سنت‌های مذهبی دین جدیدشان، اسلام درآمیخته شده بودند.

وسترمارک دانشمندی تیزبین و روشن‌اندیش و در پاره‌ای از مسائل اجتماعی نظریه‌پرداز بود. او به چند زبان از جمله لاتین تسلط کامل داشت و با بیش‌تر آثار کهن و جدید آشنایی داشت و نوشته‌های قدما و تألیفات معاصران خود را به زبان‌های اصلی آن‌ها خوانده بود. او در تألیفاتش از مجموعه منابعی که به‌نحوی به موضوع کار و تحقیقش مربوط می‌شد، بهره می‌گرفت.

از نظر وسترمارک علم جامعه‌شناسی موضوعی بود در تبیین و تحلیل پدیده‌های اجتماعی و دریافتن و نشان‌دادن چگونگی و چرایی به‌وجودآمدن آن‌ها. نظریه‌های او درباره‌ی خاستگاه ازدواج و تحریم ازدواج با محارم، و تقدّم نظام خانواده‌ی مادرتباری بر نظام خانواده‌ی پدرتباری در فرایند تحول اجتماعی خانواده در جامعه علمی آن دوره، بسیار بحث‌انگیز شد

و نظرها و نقدهای موافق و مخالف بسیاری را در میان دانشمندان علوم انسانی و علوم اجتماعی برانگیخت.

ادوارد وسترمارک و چندتن جامعه‌شناس دیگر مانند جی. دانکن

* G. Duncan Mitchel

** Exeter

* Leonard T. Hobhouse

* Sociological Review

میچل*، استاد معروف جامعه‌شناسی دانشگاه اکستر** در انگلستان، و لئونارد هابهاوس* فیلسوف و جامعه‌شناس انگلیسی و ویراستار مجله سوسیولوژیکال ریویو* را آخرین چهره‌های برجسته در سنت مطالعات تطبیقی در نهادهای اجتماعی در نیمه آغاز قرن بیستم دانسته‌اند.

کتاب‌ها و مقالات علمی-تحقیقی فراوانی در موضوع‌های گوناگون، به‌ویژه ازدواج، علم اخلاق، دین، باورها و آیین‌های دینی از ادوارد وسترمارک به‌جا مانده‌اند. شماری از آثار او در زمره کتاب‌های کلاسیک مهم جهان به‌شمار می‌آیند. کتاب تاریخ ازدواج انسان که به چند زبان از جمله فرانسه، آلمانی، سوئدی، ژاپنی و اسپانیایی ترجمه شده، از جمله این آثار است. وسترمارک در این کتاب نظریه هرج و مرج جنسی در میان گروه‌های انسان‌های اولیه را رد می‌کند و اعتقاد دارد که تک‌همسری شکل اصلی ازدواج در میان آن‌ها بوده است. همچنین، در کتاب خاستگاه و توسعه عقاید اخلاقی که آن را از برجسته‌ترین تألیفات او دانسته‌اند، نقطه‌نظری نو و بدیع مطرح می‌کند. یکی از نقطه‌نظریهایش در کتاب اخیر این است که داورهای اخلاقی اساساً بر احساسات مبتنی هستند، و نه بر عقلانیت. همچنین او این نظر را که داورهای اخلاقی بیرون از ذهنیت قرار دارند، نمی‌پذیرد. به نظر او علم اخلاق یک رشته روان‌شناختی و جامعه‌شناختی است و نه یک دانش هنجاربنیاد.

از ادوارد وسترمارک تاکنون اثری به فارسی ترجمه نشده و کتاب بازمانده‌های شرک‌آمیز در تمدن اسلامی*، نخستین کتابی است از او که به فارسی برگردانده می‌شود. عنوان کتاب در فارسی به بازمانده‌هایی از فرهنگ دوران جاهلی در تمدن اسلامی تغییر داده شد، چون که به نظر می‌رسید این عنوان جامعیت و مقبولیت بیش‌تری با مطالب کتاب دارد. منظور نظر وسترمارک نیز در این تحقیق و نوشته اشاره به رفتارهای

* Pagan Survivals in

Mohammedan

Civilisation